

TARIX DARSLARIDA RAQAMLI TARIXIY MANBALARDAN FOYDALANIŞNING ZAMONAVIY IMKONIYATLARI

Otegenov Berdibay Menglibaevich

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti
tayanç doktoranti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23597851>

Annotatsiya: Ushbu tezisda tarix darslari jarayonida raqamli tarixiy manbalardan foydalanişning zamonaviy imkoniyatlari, ularning öquvçilar va talabalarda tarixiy tafakkurni shakllantirishdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit sözlar: tarix darslari, raqamli tarixiy manbalar, raqamli arxiv, elektron kutubxona, tarixiy tafakkur, manbaşunoslik, raqamli texnologiyalar, metodik kompetensiya.

Abstract: This thesis highlights the modern possibilities of using digital historical sources in history lessons and their significance in shaping the historical thinking of students.

Keywords: history lessons, digital historical sources, digital archive, electronic library, historical thinking, source studies, digital technologies, methodological competence.

Аннотация: В данном тезисе освещены современные возможности использования цифровых исторических источников в процессе уроков истории, их значение в формировании исторического мышления учащихся и студентов.

Ключевые слова: уроки истории, цифровые исторические источники, цифровой архив, электронная библиотека, историческое мышление, источниковедение, цифровые технологии, методическая компетенция.

Bugungi kunda ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalaniş tobora kengayib bormoqda. Bu jarayon tarix fanini o’qitishda ham yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Ilgari o’quvçilar tarixiy voqealar haqidagi ma’lumotlarni asosan darsliklar, o’quv qo’llanmalar va o’qituvchining tushuntirishlari orqali o’zlashtirgan bolsalar, hozirgi vaqtda ular elektron arxivlar, raqamlashtirilgan qolyozmalar, tarixiy fotosuratlar, xaritalar va bo’sqa birlamchi manbalar bilan ham bevosita tanish imkoniyatiga ega.

Tarix fanining o’ziga xos jihati shundaki, unda otmişda sodir bolgan voqea-hodisalarni faqat bayon qiliş emas, balki ularning sabablari, oqibatlar va ozaro bog’liqligini tushuntirish ham muhim hisoblanadi. Buning uchun o’quvchi tayyor ma’lumotni yodlab olish bilan cheklanmasdan, tarixiy dalillarni organişi, turli manbalarni taqqoslashi va mustaqil xulosa chiqarişi lozim. Raqamli tarixiy manbalar aynan shu vazifalarni amalga oshirishda samarali vosita bolib xizmat qiladi.

T.Mills Kelli o’zining “Teaching History in the Digital Age” nomli monografiyasida raqamli texnologiyalarning tarixni organişi, tarixiy materiallarni tahlil qiliş va natijalarni taqdim etish jarayonlariga ta’sirini yoritgan. Muallifning yondashuvidan kelib chiqib aytiş mumkinki, raqamli vositalarning ta’limdagi ahamiyati faqat ma’lumotlarni tez topish bilan cheklanmaydi, balki ularni tahlil qiliş va tarixiy bilimni yaratish jarayonini ham o’zgartiradi [1]. Shu nuqtayi nazardan, tarix darslarida raqamli tarixiy manbalardan foydalanişning imkoniyatlarini organişi, ularni dars

jarayoniga maqsadli joriy etish usullarini ishlab chiqish hamda bōlajak tarix fani oqituvchilarining metodik tayyorgarligini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Raqamli tarixiy manbalar deganda tarixiy ma’lumotlarni elektron shaklda saqlash, namoyish etish, izlash va tahlil qilish imkonini beruvchi hujjatlar hamda materiallar tushuniladi. Ular jumlasiga raqamlashtirilgan arxiv hujjatlari, qolyozmalar, tarixiy kitoblar, fotosuratlar, audioyozuvlar, videomateriallar, elektron xaritalar, muzey eksponatlarining raqamli nusxalari va tarixiy ma’lumotlar bazalari kiradi.

Raqamli manbalarning muhim xususiyati shundaki, ular oquvchiga tarixiy ma’lumotni faqat matn orqali emas, balki turli shakllarda organi sh imkonini beradi. Masalan, Zaxiriddin Bobur davlati tarixini organi shda oquvchilar osha davrga oid yozma manbalardan parchalarni oqi shi, tarixiy hududlarni elektron xaritada kori shi va mavzuga oid muzey eksponatlarining raqamli tasvirlari bilan tani shi shi mumkin. Bunday yondashuv tarixiy voqealarni tasavvur qilish va ular ortasidagi bogliqlikni tushunishga yordam beradi.

Shu bilan birga, raqamli shaklda taqdim etilgan har qanday ma’lumotni ishonchli tarixiy manba deb qabul qilish mumkin emas. Manbaning muallifi, yaratilgan vaqti, maqsadi, saqlanayotgan muassasasi va ma’lumotning bosha manbalar bilan muvofiqligi tekshirili shi zarur. Demak, raqamli manbalardan foydalani sh tarixiy bilimlarni ozlashtirish bilan birga, manbalarga tanqidiy munosabatda bōlish konikmasini ham rivojlantirish kerak.

Amerikalik tadqiqotchi Sem Vaynburgning Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past nomli monografiyasida tarixiy tafakkur, tarixiy dalillarni anglash va otmi sh haqidagi tasavvurlarni shakllantirish masalalari tahlil qilingan. Muallifning ilmiy yondashuvi tarixni tayyor faktlar yigindisi sifatida emas, balki dalillar asosida anglanadigan va izohlanadigan bilim sohasi sifatida organi sh zarurligini korsatadi [2]. Bu qarash raqamli tarixiy manbalar bilan ishlashning metodik asoslaridan biri hisoblanadi.

Birinchi dan, raqamli texnologiyalar tarixiy manbalardan foydalani sh imkoniyatini kengaytiradi. An’anaviy ta’limda ayrim arxiv hujjatlari, qadimiy xaritalar yoki qolyozmalardan foydalani sh ularning joylashuvi, nusxalari va mavjudligi bilan cheklangan bōlishi mumkin. Raqamlashtirish esa bunday materiallarni internet orqali organi sh imkonini beradi.

Ikkinchi dan, raqamli tarixiy manbalar tarixiy voqealarni korgazmali va tushunarli tarzda organi shga yordam beradi. Tarixiy xaritalar, fotosuratlar, hujjatlarining raqamli nusxalari va multimedia materiallari oquvchilarning diqqatini jalb qiladi. Masalan, Buyuk Ipak yoli tarixini organi shda elektron xarita orqali savdo yollari, yirik shaharlar va madaniy aloqalarni korsatish mumkin. Natijada oquvchi tarixiy jarayonlarni geografik makon bilan bogliq holda anglaydi.

Uchinchi dan, raqamli manbalar tarixiy ma’lumotlarni taqqoslash va tahlil qilish imkoniyatini oshiradi. Bir tarixiy voqea haqida turli mualliflar yoki davrlarda yaratilgan manbalar bir-biridan farq qilish mumkin. Oquvchilar usbu farqlarni aniqlash orqali tarixiy ma’lumotlarning qanday sharoitda yaratilganini va muallif nuqtayi nazarining bayonga qanday ta’sir korsatishini tushunadilar. Masalan, XIX asrdagi Turkiston tarixi mavzusini organi shda rasmiy hujjatlar, sayohatchilarning qaydlari va mahalliy mualliflarning asarlaridan foydalani sh mumkin. Oquvchilar usbu manbalardagi ma’lumotlarni taqqoslab, ularning oxshash va farqli jihatlarini aniqlaydilar. Bu esa tarixiy voqealarga bir tomonlama baho berishning oldini olishga xizmat qiladi.

T.Mills Kelli raqamli tarixni o’qitishda manbani topish, uni tahlil qilish, tarixiy materialni taqdim etish va yangi raqamli mahsulotlar yaratish kabi yo’nalishlarni ko’rib chiqadi [1] [2]. Ushbu yondashuv asosida talabalarga elektron manbalar asosida taqdimot, raqamli xronologiya, virtual ko’rgazma yoki tarixiy xarita tayyorlash vazifalarini berish mumkin. Bunday topshiriqlar talabalarning nafaqat tarixiy bilimlarini, balki axborot bilan ishlash va natijalarni tushunarli shaklda taqdim etish ko’nikmalarini ham rivojlantiradi.

Törtinchi dan, raqamli texnologiyalar tarixiy merosni tashkil etishga bo’lgan qiziqishni oshirishga xizmat qiladi. Virtual muzeylar, raqamli ko’rgazmalar va onlayn arxivlar o’quvchilarga o’z hududining tarixi, madaniy yodgorliklari va tarixiy shaxslar faoliyati bilan chuqurroq tanishish imkonini beradi. Ayniqsa, Qoraqalpog’iston va O’zbekiston tarixini tashkil etishda mahalliy muzeylar, arxivlar, tarixiy obidalar va yozma manbalarning raqamli nusxalaridan foydalanish katta ahamiyatga ega. Masalan, Qoraqalpog’istonning tarixiy-madaniy merosi bo’yiqa mashg’ulotda o’quvchilarga muayyan yodgorlikning fotosuratlarini, uning tarixi haqidagi muzey ma’lumotlari va ilmiy adabiyotlardagi tavsiflar taqdim etilishi mumkin. Ular ushbu materiallarni tahlil qilib, yodgorlikning tarixiy ahamiyati haqida qisqa ma’lumotnoma tayyorlaydilar. Bu usul mahalliy tarixga qiziqishni kuchaytirish bilan birga, o’quvchilarni mustaqil izlanishga ham jalb etadi.

Raqamli tarixiy manbalarning ta’limdagi samarasi, eng avvalo, ulardan qanday metodika asosida foydalanilishiga bog’liq. Agar o’qituvchi raqamli materiallarni faqat darsni bezaish yoki mavzuni ko’rgazmali tushuntirish uchun ishlatib, ularning imkoniyatlaridan to’liq foydalanilmagan bo’ladi. Shuning uchun raqamli manbalar ta’lim maqsadi, mavzu mazmuni va o’quvchilarning tayyorgarlik darajasiga muvofiq tanlanishi zarur.

Bunda quyidagi metodik shartlarga e’tibor berish maqsadga muvofiq:

1. Manbani maqsadli tanlash. Tanlangan raqamli material dars mavzusiga bevosita aloqador bo’lishi va belgilangan o’quv maqsadiga xizmat qilishi kerak.
2. Manbaning ishonchligini tekshirish. Muallif, yaratilgan sana, saqlanayotgan muassasa va ma’lumotning bosqich manbalar bilan muvofiqligi aniqlanishi lozim.
3. Tanqidiy tahlilni tashkil etish. O’quvchilar manbadagi ma’lumotlarni shunchaki qabul qilmasdan, uning mazmuni, maqsadi va tarixiy sharoitini tahlil qilishlari kerak.
4. Mustaqil faoliyatni yo’lga qo’yish. O’quvchilarga manbalarni taqqoslash, tarixiy savollarga javob topish va dalillar asosida xulosa chiqarishga qaratilgan topshiriqlar berilishi zarur.
5. Akademik halollikka rioya qilish. Foydalanilgan manbalarning muallifi va nomi, nashr ma’lumotlari hamda elektron manbalarning havolalari ko’rsatilishi kerak.

Ushbu shartlarga amal qilish raqamli manbalar bilan ishlashni oddiy axborot izlash jarayonidan ilmiy va metodik jihatdan asoslangan ta’lim faoliyati darajasiga olib chiqadi.

Raqamli tarixiy manbalardan foydalanish bo’lajak tarix fani o’qituvchilarining metodik kompetensiyalarini rivojlantirish uchun ham muhim imkoniyat yaratadi. Chunki zamonaviy o’qituvchi nafaqat tarixiy bilimlarga ega bo’lishi, balki ularni o’quvchilarga qanday usullar orqali yetkazishni ham bilishi lozim.

Bo’lajak o’qituvchilar elektron manbalarni izlash, saralash, ishonchligini baholash, ular asosida topshiriqlar tuzish va o’quv natijalarini baholash ko’nikmalarini egallaishlari zarur. Bu jarayonda raqamli vositalardan foydalanishning texnik jihatlari bilan bir qatorda, pedagogik maqsadga muvofiqlik masalasiga ham e’tibor qaratish kerak. Masalan, pedagogika oliy ta’lim muassasasida «O’zbekiston

tarixi» fanidan amaliy mashg'ulot tashkil etilganda talabalarga muayyan tarixiy voqea bo'yiça ikkita raqamli manbani tahlil qiliş topşiriliş mumkin. Ular manbalarning muallifi, yaratilgan vaqti, mazmuni va işonçliligini aniqlaydilar, sōngra oquvçilar uçun savollar va mustaqil iş topşiriqlarini işlab çiqadilar. Yakunda har bir talaba tanlangan manbadan darsda qanday foydalaniş mumkinligini asoslab beradi.

Bunday mashg'ulotlar bōlajak oqituvçilarda darsni loyihalaş, tarixiy materiallarni didaktik jihatdan qayta işlaş va oquvçilarning mustaqil fikrilaşini rağbatlantiriş kōnikmalarini rivojlantiradi. Şuningdek, ularni raqamli texnologiyalarni ta'lim mazmuniga mos ravişda tanlaşga oğratadi.

Şu bilan birga, raqamli texnologiyalardan foydalanişda ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, barça oquvçilarda internet va kompyuter imkoniyatlari bir xil emas, ayrim tarixiy manbalarning raqamli nusxalari sifatsiz bōliş yoki ularga berilgan izohlar yetarli bōlmasligi mumkin. Internetdagi notōğri, soxtalaştirilgan yoki kontekstdan uzib olingan ma'lumotlar ham tarixiy bilimlarning buzib talqin qilinişiga olib keliş ehtimoli bor.

Şu sababli oqituvçi raqamli manbalarni darsga kiritişdan oldin tekşiriş, muqobil materiallarni tayyorlaş va oquvçilarga axborotni tanqidiy baholaş usullarini oğratiş zarur. Raqamli texnologiyalar oqituvçining kasbiy mahorati oėrnini bosmaydi, aksinça, uning metodik imkoniyatlarini kengaytiruvçi vosita hisoblanadi.

Şuningdek, bōlajak tarix fani oqituvçilarini tayyorlaş jarayonida raqamli manbalar bilan işlaş metodikasini takomillaştiriş muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Raqamli tarixiy manbalardan oqilona va metodik jihatdan asoslangan holda foydalaniş tarix darslarining imkoniyatlarini kengaytiradi hamda tarixiy bilimlarni mustaqil oēzlaştiradigan, dalillarni tanqidiy baholaydigan va asosli xulosa çiqaradigan oquvçilarni tarbiyalaşga xizmat qiladi.

Foydakanilgan adabiyotlar:

1. Kelly, T. Mills. Teaching History in the Digital Age. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2013.
2. Wineburg, Sam. Historical Thinking and Other Unnatural Acts: Charting the Future of Teaching the Past. Philadelphia: Temple University Press, 2001.